



МАНБАШУНОСЛИК ВА МАТНШУНОСЛИК //
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ТЕКСТОЛОГИЯ //
SOURCE STUDY AND TEXTOLOGY

ШАДМАНОВА САНОБАР

тарих фанлари доктори, профессор, ТДШУ

ЭГАМБЕРДИЕВ АБДУВАҲОБ

таянч докторант, ТДШУ

**Усманийлар давлати Туркистон матбуоти кўзгусида
 (XIX аср охири - XX аср бошларида)**

Аннотация. Мақолада Россия империяси ҳукмронлиги даврида Усманийлар давлати образининг Туркистон матбуоти орқали шакллантирилиши кўрсатиб берилди.

Туркистон даврий матбуотида хорижда чоп этилган мақола ва хабарлар доимий равишда босиб турилган. Айниқса, Туркияда рўй берган сиёсий воқеалар диққат билан қўзғатилган. Жумладан, 1908 йилда ҳокимиятга ёш туркларнинг келиши билан боғлиқ жараёнлар, Туркия армиясидаги ўзгаришлар, турли урушларга алоҳида эътибор берилди. Шунингдек, панисломизм ва пантуркизм гояларининг тарқалиши ва бу Туркистон учун ниҳоятда хавфли эканлиги таъкидланади.

XX аср бошларида Туркиядаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар, ёш туркларнинг Туркиядаги фаолияти, мамлакатдаги партиявий курашлар, ҳамда “Бирлик ва тараққиёт” партиясининг сиёсий жараёнларда етакчилик қилишига Европа ҳамжамиятининг муносабати Туркистон даврий матбуотида кенг ёритиб берилган. Шунингдек, Ғарб матбуотида ушбу жараёнларни талқин этишида ёш туркларнинг сиёсий фаолиятини тўлиқ англамаган ҳолда ёритилаётганлиги қайд этиб ўтилган.

Таянч сўз ва иборалар: “Туркестанские ведомости”, “Бирлик ва тараққиёт” партияси, ёш турклар, ираде, “бетараф парламент”, “панисломизм”, “Сурати Мустақийм”.

Аннотация. Данная статья показывает, что образ Османского государства формировался через туркестанскую прессу во время правления Российской Империи.

В периодических изданиях Туркестана регулярно публикуются статьи и отчеты, опубликованные за рубежом. За политическими событиями в Турции внимательно следят. В частности, особое внимание уделяется процессам, связанным с приходом к власти молодых турок в 1908 году, изменениям в турецкой армии, различными войнами. Также отмечается, что распространение идей панисламизма и пантуркизма чрезвычайно опасно для Туркестана.

Общественно-политические процессы в Турции в начале XX века, деятельность молодых турок в Турции, партийная борьба в стране и отношение европейского сообщества к руководству партии «Единство и развитие» в политическом процессе широко освещались в туркестанской периодике. Также было отмечено, что западные



СМИ не до конца понимали политическую деятельность младотурок в их интерпретации этих процессов.

Опорные слова и выражения: «Туркестанские ведомости», партия «Единство и развитие», младотурки, ираде, «нейтральный парламент», «панисламизм», «Сурати Мустакийм».

Abstract. It is to show that the image of the Ottoman state was formed through the Turkestan press during the reign of the Russian Empire.

Turkestan periodicals regularly publish articles and reports published abroad. The political developments in Turkey have been closely followed. In particular, the processes related to the coming to power of young Turks in 1908, changes in the Turkish army, various wars are given special attention. It is also noted that the spread of ideas of pan-Islamism and pan-Turkism and this is extremely dangerous for Turkestan.

Socio-political processes in Turkey in the early twentieth century, the activities of young Turks in Turkey, party struggles in the country, as well as the attitude of the European community to the leadership of the "Unity and Development" party in the political process were widely covered in Turkestan periodicals. It was also noted in the Western media that the interpretation of these processes was covered without a full understanding of the political activities of young Turks.

Keywords and expressions: "Turkestanskies Vedomosti", "Unity and Development" party, young Turks, will, "neutral parliament", "pan-Islamism", "Surati Mustaqiyim".

Усманийлар давлати ва Туркистон муносабатлари қадимий илдишларга эгадир. Россия империяси Туркистонни босиб олгач, мустамлакага айланган Туркистон хорижий мамлакатлар билан мустиқил ташқи сиёсат олиб боришдан маҳрум бўлди. Россия империяси ҳукумати маҳаллий ҳукмдорларга қайси давлатлар билан қандай сиёсат олиб боришни белгилаб берди. Шунингдек, Туркистон аҳолиси орасида хорижий мамлакатларга бўлган муносабатини сингдириш учун даврий матбуотдан фойдаланди. 1870 йилдан бошлаб Туркистонда дастлабки газета нашр этила бошлади, бу Туркистон генерал-губернаторлигининг расмий органи бўлган «Туркестанские ведомости» газетаси¹ эди. Шундан кейин Туркистон генерал-губернаторлиги-

¹ Turkistonning madaniy markazlaridan biri bo'lgan Toshkent shahrida o'lkani to'ng'ich gazetasi "Turkestanskiye vedomosti" ("Туркестанские ведомости") gazetasi 1870-yil 28-aprel (10-may)da chiqqan boshlagan edi. Turkiston o'lkasini boshqaruvi to'g'risidagi 23 qoidaga ko'ra, ushbu gazeta Rossiya guberniya vedomostlariga tenglashtirilgan bo'lib, unga amaldorlar obuna bo'lishi majburiy edi. "Turkestanskiye vedomosti" ("Туркестанские ведомости") gazetasi rasmiy va norasmiy qismlarga bo'lingan bo'lib, rasmiy qismida Turkiston general-gubernatorlarining buyruq va farmoyishlari bosilib chiqqan. Gazetaning norasmiy qismida o'lka tarixiga, geografiyasiga, madaniy hayotiga oid maqola va xabarlar, statistic ma'lumotlar berilib borilgan. Shuningdek gazetada "ichki axborot", "mahalliy axborot", "xalqaro axborot", "feleton" bo'limlari tashkil etilgan edi. "Turkestanskies vedomosti" ("Туркестанские ведомости") gazetasi Turkiston general-gubernatorligining rasmiy organi bo'lsada, uning sahifalarida N.A.Seversev, A.P.Fedchenko, I.V.Mushketov, V.F.Oshanin, V.V.Bartold, N.A.Mayev, A.D.Grebenkin, A.P.Xoroshkin, N.S.Likoshin, G.A.Aranderenkolarining



нинг ўзбек тилида расмий газета “Туркистон вилояти газети”¹ чиқарилди. 1905 йилдан кейин эса жаҳондаги воқеалар, хусусан, Туркиянинг таъсири натижасида миллий газеталар чоп этила бошлади. Ушбу газеталарда “Хориж хабарлари” рукни остида хорижий мамлакатларда содир бўлаётган ижтимоий-сиёсий жараёнлар, савдо ва элчилик алоқалари тўғрисидаги хабарлар босиб чиқарила бошлаган. Ушбу хабарларда XIX аср охири - XX аср бошларида Туркияда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар таҳлил қилинган мақолалар ҳам чоп этиб борилган. Туркистон генерал-губернаторлигининг расмий органи бўлган “Туркестанские ведомости” ва “Туркистон вилояти газети” саҳифаларида айниқса, Туркиядаги сиёсий вазиятга доир масалалар кенг ёритилган. Мазкур мақолаларнинг аксарияти 1908-1914 йиллардаги Туркиядаги сиёсий жараёнлар ҳамда уларнинг интерпретацияси масаласига бағишланган.

Маълумки, 1907-1908 йилларда Туркияда инқилобий вазият юзага келди. 1908 йил 3 июлда “Ёш турклар”дан бўлган армия зобитлари раҳбарлигида қўзғолон кўтарилди. Унга Ниёзбий раҳбарлик қилди. У “Бирлик ва тараққиёт” партияси аъзоси, ҳарбий гарнизон қўмондони эди. 1908 йил 20 июлда Монастир шаҳрида “Бирлик ва тараққиёт” партияси тантанали бир вазиятда Конституция тикланганлигини эълон қилди ва султондан бу масала бўйича фармон беришини талаб қилди. Армия “Ёш турклар” томонида эканлиги Абдулҳамидни чўчитиб қўйди. У 1908 йилнинг 24 июль куни Конституция тикланганлиги ҳақидаги қарорни имзолади ва парламент сайловларини ўтказишга ваъда берди.

Мазкур 1908 йилдаги сиёсий воқеалар билан боғлиқ масалалар Туркистон расмий газеталари диққат марказида бўлди. Жумладан, “газеталар таҳририяти цензурадан озод бўлдилар, аёллар кўчаларга очиқ юз билан чиқа бошлади. Юқори мавқега эга бўлган манбалар хабарига кўра, Султон конституцияни тиклашга киришган. Вазир Саид пошонинг мавқеи кундан-кунга ортиб бормоқда, у кўп жойларга ўз айғоқчиларини қўйиб ташлаган, султоннинг шахсий котибини вазирлар кенгашидан чиқаришга муваффақ бўлди ва у очиқ равишда сарой амалдорларига қарши чикди. Бу эса турк жамиятида фаол изоҳланмоқда. Солоникида шаҳар ҳокимиятни ўзгартириш

ma'lumotlarga boy, qiziqarli maqolalari doimiy ravishda chop etilgan. 1917-yil dekabrgacha chop etilgan.

¹ Turkistondagi birinchi o'zbek tilidagi gazeta “Turkiston viloyati gazetisi” 1870-1883 yilgacha “Turkestanskiye vedomosti” (“Туркестанские ведомости”) gazetasiga “Ilova” tarzida chiqarilgan. 1883-yil 30-yanvaridan 500 nusxada alohida gazeta sifatida chiqarib boshlandi, 1888-yil kelib 600 nusxada bosilgan hamda uning ko'p qismi majburiy obunachilarga aylantirilgan mahalliy amaldorlarga jo'natilgan, 1910-yillarda gazeta 1850 nusxada chop etilgan edi. 1872-1883 yillarda gazetaga Turkiston general-gubernatorligida tarjimon bo'lib ishlagan Shohimardon Ibragimov, 1883-yilning yanvaridan to yilning oxirigacha Muhammadhasan Chanishev, 1883-yilning oxiridan 1917-yil fevraligacha N.P.Ostroumov muharrirlik qildi. 1917-yilgacha chop etilgan.



тарафдори – ёш турклардан иборат бўлган ҳарбий кўшинлар қўлига ўтгани хабар қилинган” каби жумлаларни ўқишимиз мумкин¹. Бундан ташқари, газетанинг ушбу сониди 14 июлда Буюк вазирнинг олдига газета ноширлари келиб, ҳалқнинг сиёсий маҳбусларга амнистия бериш ҳақидаги талабларини етказганлиги, Вазир қамокдаги ва сургундаги сиёсий маҳбусларни озод қилиш ҳақида *ираде* тайёрланганини хабар қилди ва у газеталарнинг фавқулудда сониди эълон қилганлиги², ҳамда натижада Константинополь қамоқхоналаридан 963 нафар киши озод этилганлиги, шунингдек, сиёсий маҳбуслар билан бирга жиноий ишда айбланган кишилар ҳам озод этилганлиги қайд этилади. Ёш турклар ижтимоий тартибсизликларнинг олдини олиш мақсадида полиция ёрдамида жиноий маҳбусларни қайта камашга муваффақ бўлганлиги³.

“Туркестанские ведомости” газетасида келтирилишича, ҳарбий зобитлар йиғилиб, 6 нафар аъзодан иборат делегацияни баъзи бепарво зобитларни ишдан четлаштириш талаби билан вазирнинг олдига жўнатади, бироқ вазир амалдаги конституцияга мувофиқ уларни ишдан бўшата олмаслигини маълум қилади⁴.

Европа жамияти Туркияда рўй бераётган партиявий курашларни диққат билан кузатиб бораётганлиги таъкидланиб, ёш туркларнинг душманлари устидан қилган ғалабаларини самимий қўллаб-қувватлаб турганлиги газета саҳифаларида қайд этилади. “Туркестанские ведомости” газетасида таъкидланишича, Европа мамлакатлари матбуотининг бундай муносабатини уларнинг ёш туркларни ёқтириши билан эмас, балки ушбу партия ҳукмронлиги тўлиқ ўрнатилсагина Туркия жаҳон ҳамжамятига қўшилади, деб ҳисоблаши билан боғлиқ эди⁵. Газетада ёш турклар партияси ҳокимият тепасига келганидан сўнг улар қўйган мақсадларининг аксарияти қоғозда қолиб кетганлиги ва Усмонийлар империяси маъмурий тузилишини ўзгартиришга жиддий эътибор қаратмаганлиги таъкидланади. Шунингдек, газета мақолалари муаллифларининг фикрига кўра, “Бирлик ва тараққиёт” партия қўмитаси конституциявий ҳокимиятнинг ташқи шаклини ташкил қилиш билан кифоялани, “бетараф парламент”нинг мавжудлиги Европа давлатларининг Туркия ички ишларига аралашувининг олдини олишга кафолат бўлиши уларга етарли бўлди. Натижада ёш турклар Ғарбий Европа сиёсий доираларида ўз тарафдорларини йўқотдилар ва Туркиянинг аҳволи Абдулҳамид II даврига қараганда ёмонлашган⁶.

¹ Turkestanskiye vedomosti (Туркестанские ведомости). – 1908. – 17 iyul. - №155.

² Turkestanskiye vedomosti (Туркестанские ведомости). – 1908. – 17 iyul. - №155.

³ Turkestanskiye vedomosti (Туркестанские ведомости). – 1908. – 22 iyul. - №159.

⁴ Turkestanskiye vedomosti (Туркестанские ведомости). – 1908. – 17 iyul. - №155.

⁵ Mladoturetskaya partiya i Yevropa // Turkestanskiye vedomosti (Младотурецкая партия и Европа // Туркестанские ведомости). – 1912. – 5 iyun. - №124.

⁶ Mladoturetskaya partiya i Yevropa // Turkestanskiye vedomosti (Младотурецкая партия и Европа // Туркестанские ведомости). – 1912. – 5 iyun. - №124.



Ўлка матбуотида Европа газеталарида ёш турклар ҳақида кўп ёзилаётганига катта эътибор берилган. “Аммо ёш туркларнинг турк ҳукуматини иккига бўлиб юбораётганини, қилаётган ишларини тўлиқ англаб етмасдан, қай йўللardan фойдаланаётганликлари хусусида ҳеч қандай тасаввур ҳосил қилмасдан ёзмокдалар” деб қайд этилади. Шунингдек, “Ёш туркларнинг ушбу ҳатти-ҳаракатлари сиёсатга ружу қўйиш, ҳукумат қонунларини писанд қилмасликдир. Ҳукуматга келган ёш турклар биринчи низомларини ҳукумат томонидан фармойиш билан чиқариб, албанияликлар, македонияликлар, арман, яҳудий ва арабларни асл ҳалифаликка олиб келганлари уларнинг нодонлигидир. Гарчи улар узокни кўра оладиган, ақлли, ўқимишли бўлсалар-да, ўз фаросатларини мамлакат тараққиёти учун сарфлаш ўрнига фақатгина тахт ва ҳокимият учун саъй-ҳаракат қилмокдалар. Бир томонда араб жамоатлари ва Албаниядаги ҳузурсизлик ҳамда ички зиддиятларга сабабчи бўлмиш ёш туркларнинг бундай ҳаракатлари келажақда нафақат ҳалифалик, балки бутун ислом оламининг парокандалигига олиб келади, деган фикр билдирилади. Абдулҳамидхон жаноблари тахтдан тушгандан буён, Париж шаҳрида ёш турклар амал қилган қондани маҳкам тутиб, гўё французларнинг “Бизга аввало хуррият, кейин Франция керак” деган қондаларига амал қилмокдалар”¹ деб ўлкадаги маҳаллий матбуот Туркиядаги воқеаларга ўзининг муносабатини билдиради.

Туркистон матбуотида Македония, Албания ва Арабистонда Туркияга қарши кўзғолонлар ҳақидаги маълумотлар мунтазам равишда бериб борилган. Жумладан, 1912 йилда Туркиянинг молиявий оғир аҳволи, Македония, Албания ва Арабистонда унга қарши кўзғолонлар кўтарилиши ҳисобга олинганда Туркия Эрон билан чегарадош бўлган Урмия вилоятида қўшин тўплаб, Россиянинг Кавказдаги чегараларига яқин жойда қўшин тўплаб, бу борда Россия ва Англия каби етакчи мустамлакачи давлатларнинг фикрини сўрамасдан бундай ишга жазм қилгани сирли эканлиги таъкидланади².

Шу билан бирга Албаниядаги воқеа-ҳодисаларга ҳам “Туркистон вилояти газети”да кенг ёритиб берилган. Хусусан, Асад пошо ва Исмоил Камол ўртасида уруш бошлангани, урушда икки томондан 8 мингдан ортиқ аскар иштирок этгани, икки томондан ҳам талофотлар кўплиги хабар қилинади. Туркиянинг собиқ Мудофаа вазири Иззат пошонинг Албанияга кириб бориши тўғрисидаги хабар берилади. Хабарда Иззат Пошо бошлиқ 6 офицер ва бир қанча турк аскарларидан иборат қўшин Албанияга киргани, аммо бундан Европа давлатлари хусусан Австрия безовта бўлгани қайд этилган³.

¹ Mladoturetskaya partiya i Yevropa // Turkestanskiye vedomosti (Младотурецкая партия и Европа // Туркестанские ведомости). – 1912. – 5 iyun. - №124.

² Persiya i Turtsiya // Turkestanskiye vedomosti (Персия и Турция // Туркестанские ведомости). – 1912. – 17 mart. - №62.

³ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №3.



Бағдодда араблар ўртасида келишмовчилик юзага чиққани ва турк аскарлари вазиятни бартараф қилишга уринишган ҳамда араблардан кўпчилик ўлдирилгани тўғрисида хабар берилди¹.

“Туркистон вилояти газети” саҳифаларида 1914 йилда нашр этилган 2-сонидан Туркия армиясининг ҳарбий техник жиҳатдан кучайтирилаётгани ҳақида маълумотлар чоп этилди². Туркия ўз армиясини техник жиҳатдан кучайтириш мақсадида, мунтазам равишда қурол-аслаҳалар сонини ошириб боришган. Хусусан ҳарбий-денгиз флоти соҳасини ривожлантиришга кўпроқ маблағ ажратганлиги, турк армияси ниҳоятда қувватлик “Рио де Женеиро” деб номланган ҳарбий кемани сотиб олиб, “Армстронг” номли ширкат билан ҳамкорликда денгиз бўйидаги шаҳарлар ва ҳарбий денгиз кўшинларини кучайтириш мақсадида бошқа денгиз ҳарбий кўшинлари учун лозим бўладиган қурол-аслаҳаларни сотиб олиш бўйича шартнома имзоланиши қайд этилган. Шунингдек, турк ҳукумати томонидан нафақат денгиз кўшинлари, балки қуруқлик кўшинларини ҳам ривожлантириш мақсадида Германиядан генерал чақирилган. Денгиз ва қуруқлик кўшинларини ривожлантираётган турк ҳукумати ўз армиясини ҳаво кемаларисиз ҳам қолдирмаса керак деб қайд этилиб, газета шу тариқа бутун армиясининг қуруқлик кўшинлари ва кучайиши йўлида тинимсиз ҳаракат қилаётган турк ҳукумати мақсади номаълум, бундай ҳаракат керакмикин, деган савол қўяди. Балки уруш бўлиш хавфи йўқдир, агарда уруш бўладиган бўлса ночор бўлган 20 миллионлик аҳолиси билан турк ҳукумати қанча қуруқ-аслаҳа сотиб олмасин барибир ҳароб бўлади, деган фикр билдиради. Ҳозирги кунга қадар биринчи ва иккинчи Турк-Болқон урушлари натижасида юзага келган келишмовчиликлар бартараф бўлгани йўқ, чунончи ушбу муаммоларни ҳал қилиш турк ҳукумати учун ниҳоятда даркор. Истанбул ҳукуматининг Рио де Женеиро ҳарбий кемасини сотиб олиниши ҳақида Туркия матбуоти ўз хурсандчиликларини билдирган³.

Бундан ташқари, Туркистон газеталарида армиядаги бошқарув кадрлари тўғрисидаги масалаларга катта эътибор берилди. Жумладан, Истанбул полковниги Анварбекнинг Мудофаа вазири лавозимига тайинланишига доир Султон фармони эълон қилинган,⁴ Мудофаа вазири Анвар пошога генерал унвони берилгани ва баъзи доираларда унинг ушбу лавозимга келишга норози бўлганлар ҳам борлиги тўғрисида хабар берилади⁵. Шунингдек, газета саҳифаларида Истанбул қўмондонлиги таркибидаги 280 офицернинг лавозимидан озод этилиши тўғрисидаги хабари эълон қилинган. Хабарда улар орасида штабнинг бош начальниги Ҳодий Пошо ва Адрина қўмондони

¹ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №2.

² Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №2.

³ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №3.

⁴ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №2.

⁵ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №4.



Шукрий Пошо ҳам борлиги маълум қилинади. Мудофаа Вазири Анвар Пошонинг изоҳлашича, турк ҳукуматининг бу хатти-ҳаракати ҳарбий сарф-ҳаражатларни камайтириб иқтисодиётни ривожлантириш кўзда тутилган¹.

Истанбул Усманийлар қўшинлари қўмондонлигидан германиялик генерал Отто Лиман фон Сандерснинг чиқарилиши тўғрисида хабар берилади. Хабарда Генералнинг қўшиндан чиқарилиши Россия империясининг саъй-ҳаракатлари натижаси сифатида изоҳланган².

Газеталар Россияга тайинланган элчилар ҳақида ҳам маълумотлар бериб борди. Жумладан, “Туркистон вилояти газети”да кўп йиллардан буён Петербургда Турк ҳукуматининг элчиси вазифасини бажариб турган Тархон Пошонинг лавозимидан озод этилгани хабар қилинади³. Туркия томонидан Петербург элчиси ўлароқ тайинланган Хилми Пошо Туркиянинг энг машҳур кишиларидан саналади. Хабарда элчи Хилми Пошонинг фаолияти ва унинг сиёсий қарашлари ҳақида кенгроқ тўхталиб ўтилган⁴.

Шунингдек, Усманийларнинг Лондон элчиси Тавфиқ Пошо лавозимидан озод этилиб, ўрнига Париж элчиси Рифат Пошо тайинланганлиги, унинг ўрнига эса Садри аъзам Саид Ҳалим Пошо элчи этиб тайинланганлиги, Садри Аъзам лавозимига эса Доҳилия вазири (Ички ишлар) Талъат Бек тайинланганлиги айтилиб, хабар давомида қолган вазирлар ўз ўрнида қолган дея вазирлар ва исм-шарифлари санаб ўтилган.

Туркистон матбуотида Туркия матбуоти ҳақидаги материаллар ҳам ёритилган. Жумладан, Туркияда нашр этилаётган даврий матбуот органлари “панисломизм” ғояларини тарқатишни кучайтиргани ҳақида ёзилади. Жумладан, “Сабил Рашшад” деб номини ўзгартирган “Сурати Мустақийм” журнали мақолалари “панисломизм” ғоялари тарғиботига бағишланган. Бу ғоялар тарғиботининг кучайтирилишига Туркия ва Италия ўртасидаги урушнинг ҳам таъсири катта бўлгани алоҳида қайд этилади. Италияга қарши урушни “кутлуғ” урушга айлантириш мақсадида ҳалқни дин байроғи остида бирлаштириш мақсадидан келиб чиққан, деган баҳо берилади. “Туркестанские ведомости” газетасида чоп этилган ушбу мақолада Туркия ҳукумати Италияга қарши барча кучларни бирлаштириш мақсадида ҳатто яширин секта бошлиғи Шайх Сеннусий билан учрашувга ўз вакилини жўнатганини маълум қилади. Газета сеннусийлар Европа маданиятига, мусулмон бўлмаган барча кишиларга қарши бўлганига ўз ўқувчилари эътиборини қаратади. Туркия матбуоти ҳалқни иттиҳодга чақирар экан, ҳар бир мақолалари Қуръон ва Ҳадислардан келтирилган парчалар билан мустаҳкамланаётганини таъкидлаб ўтади. Бундан ташқари, уларда тарихдан ҳам маълумотлар келтирилади, жумладан, Испания, Ҳиндистон, Туркистон, Қримда мусулмон давлатларининг йўқ бўлиб кетгани

¹ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №3.

² Turkiston viloyati gazet. - 1914. – №5.

³ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №2.

⁴ Turkiston viloyati gazet. – 1914. – №5.



ва унинг сабаблари мисол келтирилади¹. Россия империяси ҳукумати бундай ғояларнинг ўлкага кириб келиши ва маҳаллий аҳолига таъсир этишидан хавотирга тушади. Улар маҳаллий аҳоли қалбидаги Россияга нисбатан нафрат-ни янада кучайтириши мумкин, деб ҳисоблайди.

“Berliner Tageblatt” газетасининг Константинополдаги мухбири 7 (20) июндаги хатида Туркия журналистларининг иш ташлаши ҳақида хабар беради ва у “Туркестанские ведомости” газетаси саҳифаларида чоп этилади. Журналистлар шу куни вазирлар кенгаши йиғилиши ҳақида биронта хабар бермади. Ҳақиқатан йиғилиш Поргада бўлиб ўтган, аммо у ерга журналистлар кириши таъқиқланади, шунга қарамадан журналистлар йиғилиш тугагини кутиб, вазирлардан йиғилиш ҳақида хабар беришни сўрайди ва жуда кескин жавоб олади, шунинг учун журналистлар бу ҳақда ёзмасликка қарор қилган эди². “Berliner Tageblatt” газетасининг мухбири журналистларнинг бу иши бирон бир натижа бермаганини таъкидлаб, аксинча, ҳукуматга жуда қўл келганини қайд этиб ўтади.

1914 йилда Сурияда нашр қилинадиган араб тилидаги “Нахру-л-Осс” газетасининг турк ҳукумати томонидан тўхтатилган ва муҳаррири бир ойга ҳибсга олинганига ўқувчилар эътибори қаратилади. Унда таъкидланишича, Фаластиннинг Яффа шаҳрида яҳудийлар томонидан ҳукуматдан рухсатсиз “Ал-Ахбор” номли газета чиқаришган ва ҳукумат газетани ёпиб муҳаррирлари судга берилган³.

1914 йилда “Туркистон вилояти газети” саҳифаларида Туркия мудофаа вазири Анвар Пошо янгидан ташкил қилинган 60 ҳарбий кемага қўмондонлик учун ҳарбий қўмондонларни чақирганлиги таъкидланади⁴. Европа мамлакатлари Туркия ҳукуматидан Юнонистондан олинган оролларни қайтаришни қатъий талаб қилаётганлари ва Садри Аъзамнинг бу хусусда қатъий қаршилиқ қилаётгани, ҳатто юнонлар билан уруш қилишга ҳам тайёргарлик қилишга турк аскарларига буйруқ берилгани ҳақида хабар берилган. Бундан ташқари, газетанинг ушбу сонида Туркия-Италия уруши натижасида кўрилган зарарларни қоплаш мақсадида тузилган икки томонлама ҳукуматлараро сулҳ ҳақида хабар берилади.

Мақолада баъзи газеталар томонидан тарқатилаётган Россия ва Туркия ўртасида уруш бўлиши ҳақидаги хабарлар мутлақо асоссиздир дея қайд этилган. Туркиянинг Петербургдаги элчиси ҳам ушбу хабарни асоссиз эканини таъкидлаган. Шунингдек, мақолада Россиянинг Истанбулдаги элчиси Султон билан ушбу тарқалаётган гап сўзлар борасида музокара олиб боргани, учрашув ниҳоятда самимий ва очик руҳда кечгани қайд этилган⁵.

¹ Gavrilov M. Propaganda panislamizma // Turkestanskiye vedomosti (Гаврилов М. Пропаганда панисламизма // Туркестанские ведомости). – 1912. – 17 mart. - №62.

² Zabastovka turetskix jurnalistov // Turkestanskiye vedomosti (Забастовка турецких журналистов // Туркестанские ведомости). – 1912. – 23 iyun. - №140.

³ Turkiston viloyati gazet. - 1914. – №4.

⁴ Turkiston viloyati gazet. - 1914. – №7.

⁵ Turkiston viloyati gazet. - 1908. – №17.



“Туркестанские ведомости” газетасида Англиянинг араб мамлакатларини Туркиядан ажратиб олиш ва ўз протекторатига айлантириш ҳақидаги режаси Туркия матбуотидаги мақолаларга асосланиб келтирилади¹.

Бундан ташқари, Туркия ва Италия ўртасидаги урушлар тўғрисида доимий равишда хабар бериб турилган².

“Туркистон вилояти газети” саҳифаларида кичик хабарлардан ташқари таҳлилий мақолалар ҳам ўрин олган. Жумладан, шундай мақолалардан бирида 1912 йилда Усманийлар давлатидаги аҳвол таҳлил қилинади. Жумладан мақолада қуйидаги фикрлар қайд этилади: “Кейинги вақтларда Усманийлардан келган нотинчлик ҳақидаги хабарлардан маълумким, биргина ёш турклар ва Италиянинг Африкадаги зафари бўлмай, Албанияда ҳам аста-аста инқилоб муноқашалари ривожликда бўлиб, барча албанияликлар секин-аста яроғ-аслаҳалик бўлиб, турк ҳукуматига қарши ғавғо чиқармоқдалар. Турк ҳукумати икки тараф, яъни дохийий ва хорижий душманлар қуршовида қолган. Бу икки душманлардан иккинчиси турк ҳукуматига катта зарар етказса керак. Чунки биринчи ички душман фақатгина турк ҳукуматини хароблик сари етаклаётган бўлса, иккинчиси Усманийлар таркибида бўлган очликда кун кечириётган вилоятларнинг турк ҳукуматидан ажралишига сабаб бўлмоқда”³.

Хулоса қилиб таъкидлаш жоизки, Туркистон расмий матбуотида Россия империяси ҳукуматининг расмий муносабати ўз аксини топган. Улар Россиянинг марказидан келган хабарларни ўз саҳифаларида чоп этиб борган, шу билан бирга ўлка газеталарида таҳлилий мақолалар ҳам чоп этиб борилган. Бундан ташқари, хорижий матбуотда чоп этилган мақола ва хабарлар ҳам босиб турилган. Айниқса, Туркияда рўй берган сиёсий воқеалар диққат билан қузатилган. Жумладан, 1908 йилда ҳокимиятга ёш туркларнинг келиши билан боғлиқ жараёнлар, Туркия армиясидаги ўзгаришлар, турли урушларга алоҳида эътибор берилади. Шунингдек, панисломизм ва пантуркизм ғояларининг тарқалиши ва бу Туркистон учун ниҳоятда хавфли эканлиги таъкидланади.

¹ Nikitin A. Angliya kak podstrekatel'nitsa Italii k napadeniyu Turtsiyu // Turkestanskiye vedomosti (Никитин А. Англия как подстрекательница Италии к нападению Турции // Туркестанские ведомости). – 1912. – 12 апрель. – №81.

² Turkestanskiye vedomosti (Туркестанские ведомости). – 1912. – 7 апрел. – №77; 12 апрел. – №81; 17 апрел. – №85; 1 июн. – №121; 3 июн. – №123; 17 июн. – №135 va boshqa sonlari.

³ Turkiston viloyati gazet. – 1912. – №51.